

SLDB 2011

Kód publikace: 170224-14

Plodnost žen

Český statistický úřad, Praha

květen 2013

Obsah

1. Úvod a metodika	3
2. Vývoj plodnosti od roku 1991	4
3. Plodnost podle generací	8
4. Plodnost podle rodinného stavu.....	9
5. Plodnost podle nejvyššího ukončeného vzdělání a hlavních tříd zaměstnání	13
6. Plodnost podle národnosti a náboženské víry	15
7. Územní rozdíly generační plodnosti.....	16
8. Mezinárodní srovnání plodnosti	19
9. Závěr.....	20

1. Úvod a metodika

Sčítání lidu, domů a bytů poskytuje opět po deseti letech unikátních údaje o počtu živě narozených dětí, z kterých je možné spočítat množství ukazatelů, jež se týkají plodnosti žen. Tyto ukazatele vychází z odpovědí žen ve věku 15 let a více na otázku č. 15 (Počet živě narozených dětí celkem). Na formuláři se nacházela i otázka č. 16 na počet živě narozených dětí v posledním manželství, která ale nebyla v této analýze využita. Informace o plodnosti žen poskytovala sčítání v Česku již od roku 1930. Od roku 1991 bylo možné hodnotit údaje o plodnosti žen ve vztahu k tzv. „faktickým manželstvím“.

Unikátnost informací o plodnosti ze sčítání vyplývá z možností třídění podle dalších charakteristik zjišťovaných při sčítání (např. nejvyšší ukončení vzdělání, národnost atd.) a výpočtu ukazatelů plodnosti za specifické sub-populace. Další nespornou výhodou je možnost využití vyššího územního detailu, který je ale limitován malými počty žen a z toho vyplývajícím větším vlivem náhody. Data o generační plodnosti jsou důležitým vstupem pro populační prognózy, na jejichž základě se sestavují pro jednotlivé roky projekce odhady budoucího vývoje celkové úhrnné plodnosti a její struktury podle věku. Mohou také sloužit jako vstup do mnoha analytických publikací, obzvláště v kombinaci s dalšími údaji ze sčítání lidu. V praxi pak lze tyto výstupy promítnout například v úpravě nástrojů rodinné politiky.

Údaje o počtu živě narozených dětí ze sčítání jsou generačního charakteru, tj. postihují reprodukční období ženy až k datu rozhodného okamžiku sčítání. Proto se také ukazatel, který udává průměrný počet živě narozených na jednu ženu, nazývá generační (případně kohortní) plodnost. Vzhledem k tomu, že generační plodnost je výrazně podmíněna věkem, tak se většinou vymezuje vůči ženám určitého dokončeného věku v době sčítání nebo konkrétní generace (roku) narození. Dokončený věk a generace narození se rozlišují, protože se tyto skupiny plně nepřekrývají. Například ženy, které se narodily v roce 1980, měly 26. 3. 2011 (rozhodný okamžik sčítání lidu) 30 nebo 31 let. Konečná plodnost potom udává průměrný počet živě narozených dětí za celé reprodukční období ženy, které se zjednodušeně ohraničuje určitým věkem. Vzhledem k nárůstu podílu živě narozených dětí matkám starších 40 let se tato hranice ve sčítání 2011 posunula oproti minulým sčítáním do vyššího věku. V této analýze se za tuto hranici považuje věk 45 let, protože z dat průběžné demografické statistiky vyplývá, že v roce 2011 nepřekročil podíl dětí, které se narodily ženám starším 45 let, jedno promile.

Nevýhodou generačního přístupu k plodnosti je kromě cca desetileté periodicity dostupnosti dat i faktor selekce generací procesem vymírání. Výsledky za určitou generaci tak mohou být zkresleny tím, že část osob v určité generaci se sčítání nedožila. Tento fakt je třeba mít na paměti zejména při analýze generační plodnosti za starší věkové skupiny, kde bude zkreslení nejvýraznější. Ženy s nižším vzděláním, které mají dlouhodobě vyšší úroveň plodnosti, se v průměru dožívají nižšího věku. Na druhou stranu některé články v odborných časopisech ¹ ukazují prokazatelný vliv vyššího počtu dětí na dobrý zdravotní stav a vyšší naději dožití. Není tedy zřejmé, zda se generační plodnost v tomto kontextu podhodnocuje nebo naopak nadhodnocuje.

Sčítání 2011 bylo první, jehož definitivní výsledky byly publikovány podle místa obvyklého pobytu. Srovnání s údaji za předchozí sčítání podle trvalého pobytu by proto mohlo být zatíženo určitou mírou nesrovnatelnosti. Nicméně výsledky generační plodnosti podle trvalého pobytu ze sčítání 2011 ukázaly, že rozdíly na celorepublikové územní úrovni byly minimální. Největší rozdíly mezi obvyklým a trvalým pobytem byly zjištěny ve věcích okolo 25 let, ale i zde se difference generační plodnosti pohybovaly na úrovni tisícín. Důvodem nižší úroveň plodnosti podle obvyklého pobytu byly zejména cizinky, které zde měly obvyklý, ale

¹ Například: SIMONS, L. A., SIMONS, J., FRIEDLANDER, Y., McCALLUM, J. 2013. Childbearing history and late-life mortality: the Dubbo study of Australian elderly. *Age and Aging*, 41 (4), s. 523–528.

nikoliv trvalý pobyt. Tyto cizinky tak zvyšovaly základnu počtu žen, z kterých se plodnost počítá, ale děti zatím příliš nerodily. Šlo totiž převážně o studentky, nebo pracovní imigrantky, jejichž reprodukční ambice nebyly na území Česka vysoké. Větší rozdíly by se projevíly na nižších územních úrovních, kde měla odlišnost bydliště místa obvyklého a trvalého pobytu v rámci Česka větší vliv.

Při analýze plodnosti z dat sčítání může být rovněž problematický vysoký podíl nezjištěných odpovědí. Ve sčítání 2011 neodpovědělo na otázku týkající se počtu živě narozených dětí v úhrnu sice jen cca 4 % žen 15letých a starších, avšak tento podíl byl diferencován podle věku (klesal se stoupajícím věkem). Zatímco u věkové skupiny 15–19 let se pohyboval okolo 20 %, v případě žen s ukončenou reprodukcí (45 let a více) byl tento podíl pod 2 %. Generační plodnost se sice z podstaty věci počítá pouze za ženy se zjištěným počtem živě narozených dětí, ale skupina žen, která odpovědi neposkytla, může mít v průměru odlišný počet živě narozených dětí, než ta část populace, jež na otázku odpověděla. Obzvláště u nižších věkových ročníků je pravděpodobné, že šlo o bezdětné ženy, které spíše neodpověděly, protože si myslely, že se jich otázka netýká. Generační plodnost tak bude v případě těchto věkových skupin zřejmě nadhodnocená. Takové tvrzení podporují i data z průběžné demografické evidence, která udávají u obdobných ukazatelů nižší hodnoty.

Kromě generačního pojetí plodnosti je možné využít i tzv. transversálního, neboli průřezového přístupu k plodnosti, který vychází z dat evidence průběžné demografické statistiky. Každý rok jsou tak k dispozici data pro výpočet úhrnné plodnosti – ukazatele, který udává průměrný počet živě narozených dětí na jednu ženu za předpokladu zachování měř plodnosti podle věku daného roku a při neexistenci úmrtnosti žen během reprodukčního období. Jedná se tedy o hypotetický ukazatel, který je ovšem v praxi vzhledem k jeho dostupnosti často využíván. Jeho nevýhoda spočívá ve zkreslení, které mu způsobuje změna časování rození dětí. V prostředí Česka od 90. let 20. století šlo zejména o výrazné prodlužování průměrného věku při narození dítěte.

2. Vývoj plodnosti od roku 1991

Celkový počet žen ve věku 15 let a více mezi sčítáními 1991 a 2011 sice o cca 350 tisíc narostl, nicméně za tímto růstem stojí nepravidelnosti ve věkovém složení a stárnutí populace, resp. větší počet žen ve vyšším věku. Počet žen ve věku 15–44 let v době sčítání lidu, u nichž existuje možnost reprodukce, poklesl o zhruba sto tisíc. Snižující se populační základna nebyla ovšem hlavním důvodem pro výrazný pokles počtu živě narozených dětí u žen ve věku 15–44 let (o téměř 1 milion mezi sčítáními 1991 a 2011). Za tímto propadem totiž stál zejména pokles intenzity plodnosti, který je patrný z ukazatele generační plodnosti v tabulce 1. Zejména u plodnosti v nižších věkových kategoriích je vidět strmý propad ukazatele. Zatímco v roce 1991 měla matka ve věku 20–24 let v průměru cca jedno dítě, tak o deset let později to bylo již pouze 0,30 dítěte na jednu ženu této věkové skupiny a v roce 2011 dokonce 0,16 dítěte. Ve vyšších věkových skupinách se rozdíly snižují, protože část odložené reprodukce se realizuje ve vyšších věcích žen. Za věkovou kategorii s ukončenou reprodukcí bylo ve sčítání lidu 2001 možné považovat již rozmezí věku 40 až 44 (generační plodnosti 2,05 dítěte na jednu ženu). Ve sčítání 2011 dosahuje tato věková kategorie kohortní plodnosti 1,87 dítěte na jednu ženu a je velmi pravděpodobné, že tato hodnota ještě mírně poroste. Naopak u věkové skupiny 45–49 let lze plodnost považovat za již dokončenou. Na rozdíl od starších věkových skupin s ukončenou reprodukcí dosahovala konečná plodnost hodnoty pod dvě děti na jednu ženu. Při sčítání 2011 poprvé v historii klesla konečná plodnost nějaké generace pod 2 děti na jednu ženu. Mezi generacemi s ukončenou reprodukcí má nejvyšší intenzitu plodnosti silná poválečná populace (ve sčítání lidu 2011 spadající do věkové skupiny 55–64 let), která rodila převážně v 70. letech 20. století v období tzv. „Husákových“ propopulačních opatření.

Tab. 1 – Ženy, počet živě narozených dětí a plodnost žen v letech 1991, 2001 a 2011 ¹⁾

Věková skupina	Celkový počet žen			Počet živě narozených dětí			Generační plodnost ²⁾		
	1991	2001	2011	1991	2001 ³⁾	2011	1991	2001	2011
15–19	425 367	334 223	280 506	19 491	5 264	4 804	0,05	0,02	0,02
20–24	334 835	412 845	330 311	233 057	102 005	49 315	1,08	0,30	0,16
25–29	337 298	423 332	351 071	493 853	404 009	181 845	1,48	1,05	0,55
30–34	334 819	336 286	421 879	627 911	542 481	506 194	1,89	1,67	1,25
35–39	400 026	338 138	432 858	805 515	636 658	722 593	2,03	1,93	1,71
40–44	420 564	334 586	342 185	855 470	669 166	628 477	2,05	2,05	1,87
45–49	345 045	395 736	340 530	688 154	807 193	650 599	2,01	2,09	1,94
50–54	269 928	412 105	331 361	543 469	842 931	656 459	2,03	2,09	2,02
55–59	272 208	332 223	383 759	553 125	669 842	778 273	2,06	2,06	2,06
60–64	293 388	253 699	390 919	601 861	518 770	796 868	2,08	2,09	2,06
65+	811 817	867 457	980 711	1 655 541	1 818 198	1 987 090	2,04	2,17	2,05
Nezjištěno	598	1 501	15 725	370	1 057	7 151	1,29	1,63	1,33
Celkem	4 245 893	4 442 131	4 601 815	7 077 817	7 017 574	6 969 668	1,69	1,68	1,58

Poznámky: ¹⁾ Data sčítání lidu 1991 a 2001 jsou podle trvalého pobytu, zatímco údaje z roku 2011 podle obvyklého pobytu;

²⁾ Průměrný počet dětí na 1 ženu se zjištěným počtem dětí; ³⁾ Ve sčítání lidu 2001 se zjišťoval počet narozených dětí

Zdroj dat: Sčítání lidu 1991, 2001 a 2011

Srovnání s výsledky sčítání lidu 2001 může být ovlivněno tím, že v roce 2001 se zjišťoval počet všech narozených dětí, nikoliv pouze živě narozených jako ve sčítání lidu 1991 a 2011. Tento fakt vede k nadhodnocení generační plodnosti zejména u starších věkových skupin, u nichž byl podíl mrtvě narozených dětí relativně vyšší. Podle výsledků z průběžné demografické evidence se v letech 1920–1950 narodily mrtvě cca 2 % dětí. Od roku 1960 klesla tato hodnota pod jedno procento.

Tab. 2 – Podíl žen se zjištěným počtem dětí podle počtu živě narozených dětí v letech 1991, 2001 a 2011 (v %) ¹⁾

Věková skupina	1991				2001 ²⁾				2011			
	0	1	2	3+	0	1	2	3+	0	1	2	3+
15–19	95,5	4,3	0,2	0,0	98,1	1,7	0,1	0,0	98,1	1,6	0,2	0,0
20–24	46,7	36,9	15,1	1,3	75,6	19,4	4,5	0,5	87,0	10,2	2,3	0,4
25–29	15,5	30,4	46,1	8,0	32,1	35,7	28,7	3,6	61,3	25,1	11,7	2,0
30–34	7,6	17,6	57,0	17,7	9,9	27,1	51,9	11,2	26,0	31,4	36,2	6,4
35–39	5,8	14,8	56,5	23,0	5,6	19,1	57,1	18,2	11,0	24,2	51,4	13,4
40–44	5,5	15,7	54,6	24,2	4,6	15,6	57,1	22,6	7,2	21,3	54,3	17,3
45–49	6,2	18,4	51,8	23,6	4,4	14,5	56,5	24,7	6,3	18,4	56,1	19,2
50–54	6,9	19,5	48,6	25,1	4,4	15,2	55,1	25,4	5,7	15,6	56,9	21,9
55–59	7,8	19,9	45,4	26,9	4,6	17,8	53,0	24,6	5,2	14,4	56,7	23,7
60–64	9,5	20,2	41,2	29,1	4,7	19,1	50,1	26,1	4,9	15,1	55,8	24,2
65+	13,0	20,7	35,7	30,6	6,7	19,8	42,6	31,0	5,6	19,5	49,7	25,1
Nezjištěno	38,2	26,0	21,2	14,6	19,3	24,2	39,7	16,8	39,4	14,5	29,8	16,3
Celkem	20,5	19,5	40,2	19,9	19,7	19,1	42,3	18,9	22,6	18,8	42,5	16,1

Poznámky: ¹⁾ Data sčítání lidu 1991 a 2001 jsou podle trvalého pobytu, zatímco údaje z roku 2011 podle obvyklého pobytu;

²⁾ Ve sčítání lidu 2001 se zjišťoval počet narozených dětí

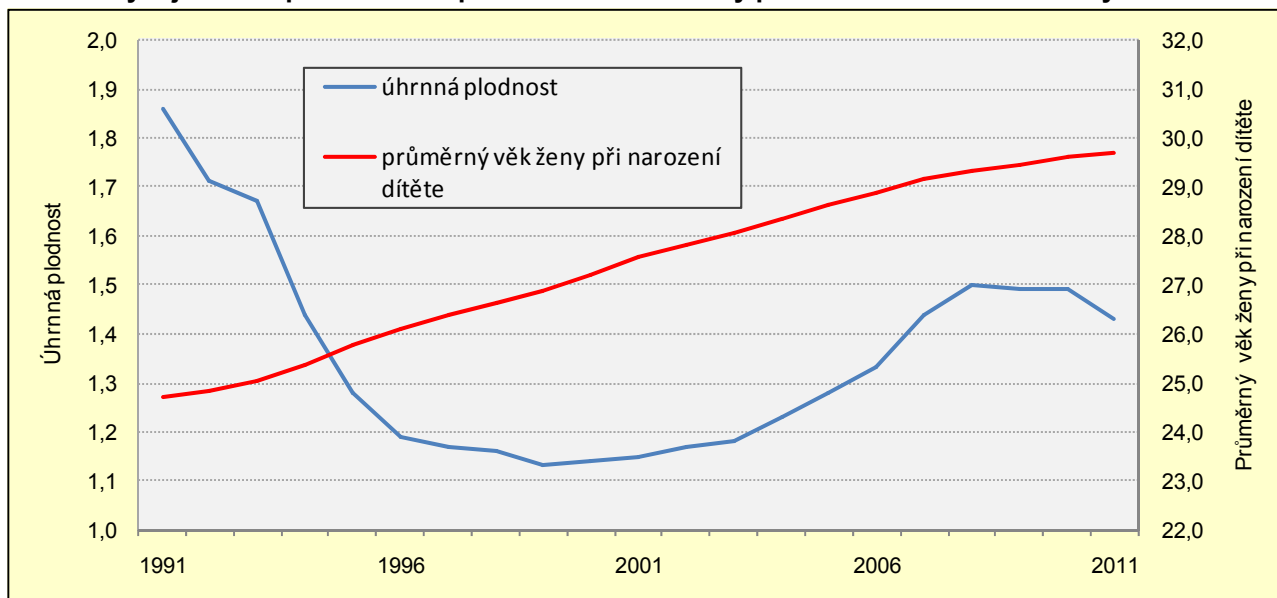
Zdroj dat: Sčítání lidu 1991, 2001 a 2011

Výsledky sčítání lidu 2011 potvrdily, že v Česku, i přes pokles intenzity plodnosti, stále dominoval model dvoudětné rodiny (tab. 2). Ve věkových skupinách 35–39 let a starších měla nadpoloviční většina žen právě dvě děti. Vzhledem k odkládání rození dětí výrazně narostl podíl bezdětných v mladších věkových kategoriích. Například ve skupině žen o věku 25–29 let vzrostl podíl bezdětných z cca 15 % ve sčítání lidu 1991 na něco málo přes 60 % v posledním sčítání. Ve věkové kategorii 45–49 let, kde je již reprodukce ukončena, podíl bezdětných v posledních třech sčítáních lidu ovšem výrazně nenarostl. Spíše se snížil podíl žen se třemi a více dětmi a zhruba o podobné procento narostl podíl žen se dvěma dětmi.

Pokles intenzity generační plodnosti mezi sčítáními 1991 a 2011 ve věcích mezi 15 a 44 lety byl odrazem nižší úrovně plodnosti během posledních cca 20 let. Údaje z průběžné demografické evidence dokládaly výrazný pokles úhrnné plodnosti, který se následně částečně projevil i v datech sčítání 2001 a 2011. Zřejmě větší dopad bude mít na výsledky generační plodnosti z případného příštího sčítání lidu. První polovina 90. let byla charakterizována nejvýraznějším poklesem plodnosti – z 1,86 dítěte na jednu ženu v roce 1991 na 1,28 dítěte v roce 1995. V druhé polovině 90. let se sice propad zpomalil a dno úhrnné plodnosti bylo dosaženo v roce 1999 na úrovni 1,13 dítěte, nicméně úroveň plodnosti v následujících pěti letech rostla pouze mírně (o cca 0,1 dítěte).

Ve druhé polovině prvního desetiletí nového tisíciletí nárůst úrovně plodnosti zrychlil a v období 2008–2010 se úhrnná plodnost stabilizovala na hodnotě okolo 1,5 dítěte. Stále jde o číslo, které ovšem zdaleka nezaručuje obnovu populace přirozenou měnou. K tomu by bylo potřeba v průměru o 0,6 dítěte na ženu více. Tato bezprecedentně nízká úroveň plodnosti vede k dalšímu stárnutí věkové struktury obyvatelstva Česka, což má dopady v mnoha různých oblastech, např. v důchodovém systému, zdravotnictví, školství atd. Střední varianta „Projekce obyvatelstva České republiky do roku 2100“ vydaná ČSÚ předpokládá stabilizaci úhrnné plodnosti na hodnotách mezi 1,45 – 1,56 dětmi na jednu ženu v následujících desetiletích.

Graf 1 – Vývoj úhrnné plodnosti ¹⁾ a průměrného věku ženy při narození dítěte mezi roky 1991–2011

Poznámky: ¹⁾ Hypotetický průměrný počet dětí na jednu ženu, viz 1. kapitola

Zdroj dat: Demografická příručka 2012

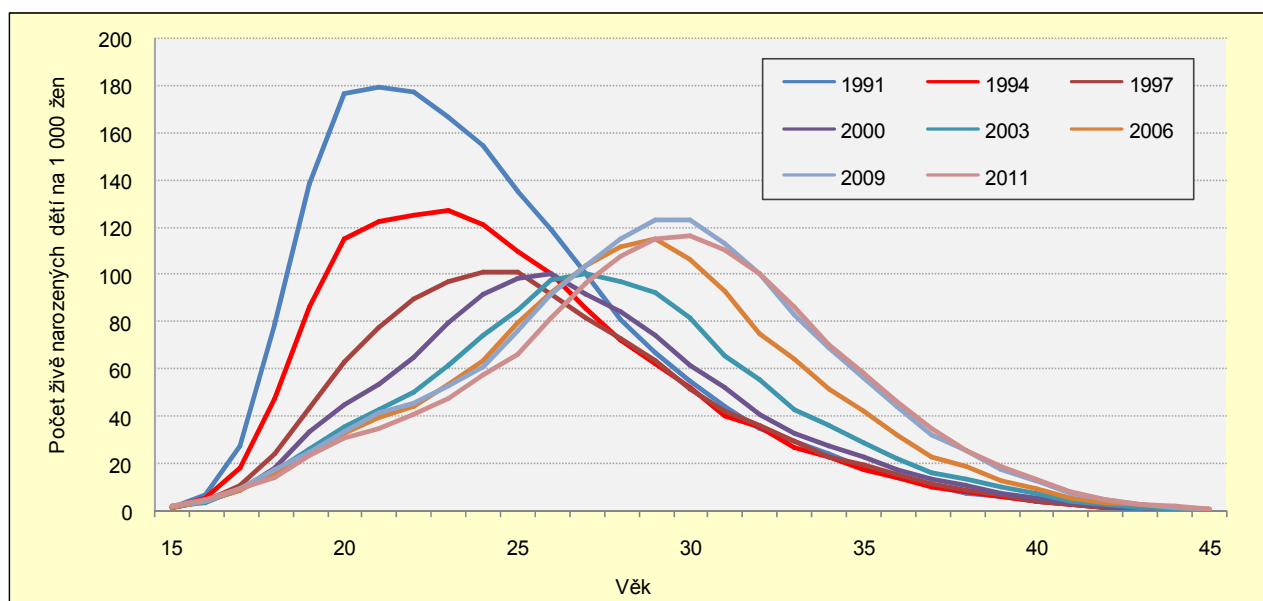
Hodnoty úhrnné plodnosti od roku 1991 výrazně ovlivnil téměř lineární nárůst průměrného věku matky při narození dítěte (graf 1). Mezi roky 1991 a 2011 se tento průměrný věk zvýšil o 5 let. Odkládání rození dětí tak výrazně přispělo ke kriticky nízké úrovni úhrnné plodnosti pod 1,3 dítěte v letech 1995–2005. Jejím důsledkem byl úbytek obyvatelstva přirozenou měnou v letech 1994 až 2005, první od konce první světové

války. Část odložených porodů byla později realizována ve vyšších věcích matek, což vedlo k nárůstu úhrnné plodnosti a přirozenému přírůstku obyvatelstva v následujících letech.

Křivky měr plodnosti podle věkových kategorií (graf 2) ukazují, že se těžiště plodnosti přesunulo z věkové kategorie 20–24 let do skupin žen okolo 30 let věku. Novější křivky plodnosti byly také více zaoblené, protože se plodnost tak výrazně nekoncentrovala do úzkého věkového rozpětí. V první polovině 90. let došlo k výraznému poklesu intenzity plodnosti nejen ve skupině 20–24 let, ale i u žen o pět let mladších. Tento pokles byl kompenzován nárůstem plodnosti ve vyšších věkových kategoriích až zhruba od roku 2000 za stále pokračujícího snižování plodnosti v dříve reprodukčně nejčastějších věkových skupinách.

Důvody výše popsaných změn v reprodukčním chování obyvatelstva lze spatřovat zejména v ekonomickém a hodnotovém posunu české společnosti po pádu socialistického režimu. Ekonomická nejistota reprezentovaná hlavně zvýšením míry nezaměstnanosti a rostoucími náklady na výchovu dětí, spolu s nárůstem možnosti seberealizace ve vzdělávání a zaměstnání, byly pravděpodobně zásadními důvody v pozadí poklesu intenzity plodnosti a nárůstu průměrného věku matky při narození dítěte. Lepší dostupnost moderních forem antikoncepce vyústila nejen ve výrazný pokles plodnosti u teenagerů, ale i ve snížení počtu uměle přerušovaných těhotenství.

Graf 2 – Vývoj měr plodnosti podle věku žen ¹⁾ v období 1991–2011

Poznámky: ¹⁾ Hypotetický průměrný počet dětí na 1 000 žen dané věkové kategorie

Zdroj dat: Demografická příručka 2012

Podle výsledků sociologických šetření ² chce stále většina Češek v průměru dvě děti. Vývoj úhrnné plodnosti v posledních dvaceti letech naznačuje, že rozdíl mezi plánovaným a realizovaným počtem dětí se zvyšuje. Výzkumy ze zemí západní a severní Evropy tvrdí, že pro přiblížení počtu dětí plánovaným hodnotám je zásadní harmonizace rodinných a pracovních rolí. Pomocí rodinné politiky má stát možnost tomuto sladování napomáhat a snižovat tak náklady ušlých příležitostí. Mezi nejčastěji zmiňované nástroje patří dostatek míst v předškolních zařízeních péče o děti, podpora zkrácených pracovních úvazků nebo vysoká míra kompenzace ušlé mzdy během prvního roku po narození dítěte. Absence realizace těchto nástrojů rodinné politiky v Česku může vést k nižší úrovni plodnosti v celoevropském kontextu.

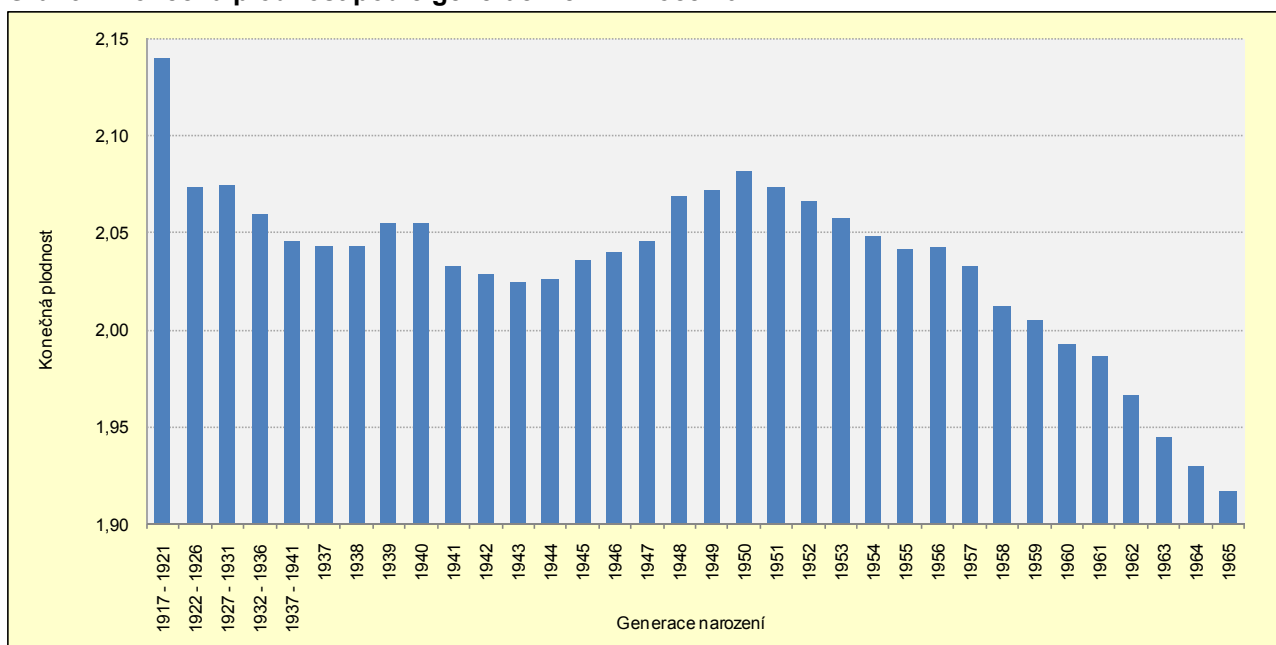
² Například: FIALOVÁ, K., TUČEK, M. 1997. Názory na ideální počet dětí ve vybraných evropských zemích. Demografie, 39 (1), s. 1–12. RABUŠIC, L., MANEA, B. CH. 2013. Velikost rodiny – postoje, normy a realita. Demografie, 55 (3), s. 208–219.

3. Plodnost podle generací

Různé generace žen prožily své reprodukční období v odlišných obdobích, kde na ně působila řada faktorů, které ovlivnily jejich konečnou plodnost. Jde zejména o změny ekonomické, hodnotové případně politické. Konečná plodnost je ovšem mnohem stabilnější ukazatel než úhrnná plodnost, tudíž nebyly změny její hodnoty tak dramatické. Rozdíl mezi konečnou plodností generace 1917–1921 a 1965 byl cca 0,2 dítěte na jednu ženu.

Generace žen narozená v letech 1917–1921 dosahovala dle výsledků sčítání 2011 nejvyšší úrovně konečné plodnosti. Tato generace nejčastěji rodila v letech těsně po druhé světové válce a většina žen z ní je součástí početně silných ročníků narozených po první světové válce. Konečná plodnost potom byla u mladších generací stále nižší až do žen narozených v první polovině 40. let 20. století. Výjimkou byly mírně vyšší hodnoty u generací 1939 a 1940, které byly pravděpodobně důsledkem slibovaných, ale nerealizovaných propopulačních opatření z let 1963 a 1964.

Graf 3 – Konečná plodnost podle generací žen ¹⁾ v roce 2011

Poznámky: ¹⁾ Průměrný počet dětí na 1 ženu se zjištěným počtem dětí a za generace žen s ukončenou reprodukcí. Nejstarší generace jsou agregované z důvodu nízkého počtu žen.

Zdroj dat: Sčítání lidu 2011

Mezi generacemi narození 1945 a 1950 vzrostla konečná plodnost o 0,05 dítěte na ženu. Na tento nárůst měla vliv příznivá věková struktura, resp. zvýšená porodnost po druhé světové válce, a také tzv. „Husáková“ propopulační opatření, která spočívala například ve výhodných novomanželských půjčkách, lepší dostupnosti bydlení pro rodiny s dětmi, prodloužení mateřské dovolené a zavedení rodičovské dovolené.

Od generací narozených v 50. letech 20. století došlo k poklesu konečné plodnosti, protože mnohá propopulační opatření se vyčerpala a relativně ztrácela svoji hodnotu. Navíc dostupnost bydlení stále nebyla ideální. Generace žen narozené v roce 1960 a mladší mají již v průměru méně než dvě děti.

4. Plodnost podle rodinného stavu

Analýza plodnosti žen podle rodinného stavu z dat sčítání lidu má pouze omezenou vypovídací schopnost. Počty živě narozených dětí jsou totiž vztahovány k aktuálnímu rodinnému stavu v době provedení sčítání. Informace o rodinném stavu v době rození dětí tudíž chybí. Pouze u svobodných žen platí, že se jim děti narodily za svobodna. V případě alespoň jednou vdaných matek nelze rozpoznat, jaký byl jejich rodinný stav, když se jim rodily děti. Ve výsledcích sčítání lidu 2011 navíc nebyly obsaženy informace o pořadí sňatku, nebo délce trvání manželství, na rozdíl od předchozích sčítání.

Rodinný stav nebyl zjištěn u cca 10 tisíc žen ve věku 15 let a více, z nichž zhruba 9 tisíc nevyplnilo údaj o počtu živě narozených dětí. Tuto nevelkou skupinu žen tak není možné nijak hodnotit ve vztahu k plodnosti. Z žen se zjištěným rodinným stavem jich cca 4 % neodpovědělo na otázku na počet živě narozených dětí. Více se tato skutečnost týkala svobodných žen (okolo 10 %), zatímco u ostatních zjištěných rodinných stavů neposkytly informaci o počtu živě narozených dětí pouze 2 % žen.

Ve srovnání posledních tří sčítání byl patrný podstatný nárůst počtu svobodných žen ve věku 15 let a více (tab. 3) Mezi sčítáním lidu 1991 a 2011 tato skupina narostla téměř o tři čtvrtiny. I když i ve věkových skupinách žen s ukončenou reprodukcí byl patrný nárůst počtu svobodných, nejmarkantněji se projevil u žen s ještě neukončenou reprodukcí ve věku 20–44 let. Důvodem tohoto vývoje byla klesající intenzita sňatečnosti od roku 1991. U nejmladší věkové kategorie byl pokles počtu svobodných způsoben celkovým snížením počtu žen v intervalu 15–19 let. S rostoucím věkem počet svobodných žen obecně klesá, protože dochází ke změně jejich rodinného stavu.

Tab. 3 – Svobodné ženy a jejich plodnost v letech 1991, 2001 a 2011 ¹⁾

Věková skupina	Počet svobodných žen			Generační plodnost ²⁾		
	1991	2001	2011	1991	2001	2011
15–19	393 948	330 212	279 016	0,01	0,01	0,02
20–24	117 255	315 928	306 029	0,08	0,10	0,12
25–29	36 667	134 150	230 753	0,24	0,29	0,30
30–34	19 060	36 028	143 522	0,36	0,54	0,64
35–39	16 548	20 403	71 859	0,39	0,59	0,88
40–44	14 713	14 687	28 655	0,39	0,54	0,79
45–49	11 026	14 062	19 001	0,34	0,49	0,63
50–54	7 670	12 865	14 092	0,34	0,47	0,55
55–59	7 239	9 463	13 182	0,30	0,40	0,49
60–64	8 896	6 362	11 552	0,30	0,42	0,46
65+	34 933	25 606	24 461	0,21	0,37	0,37
Nezjištěno	126	356	9 729	0,01	0,32	0,24
Celkem	668 081	920 122	1 151 851	0,09	0,16	0,30

Poznámky: ¹⁾ Data sčítání lidu 1991 a 2001 jsou podle trvalého pobytu, zatímco údaje z roku 2011 podle obvyklého pobytu;

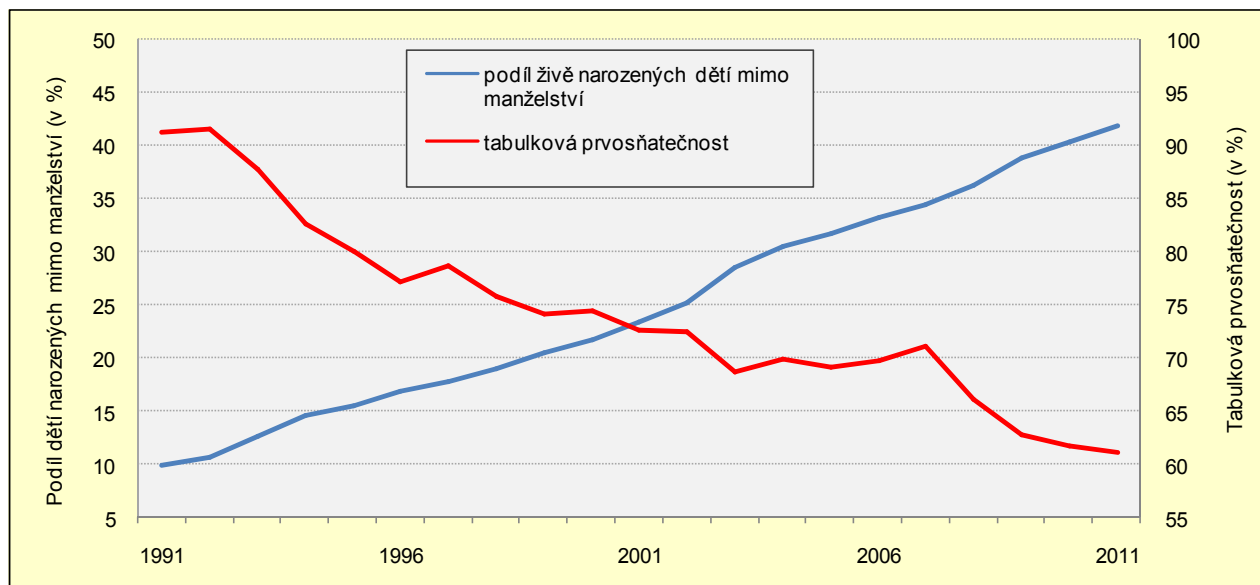
²⁾ Průměrný počet dětí na 1 svobodnou ženu se zjištěným počtem dětí

Zdroj dat: Sčítání lidu 1991, 2001 a 2011

Generační plodnost svobodných ve sčítání lidu 2011 významně narostla (tab. 3). Oproti sčítání lidu v roce 1991 se intenzita plodnosti zvýšila trojnásobně a ve srovnání se sčítáním lidu 2001 dvojnásobně. K nárůstu došlo prakticky ve všech věkových kategoriích. Zatímco při posledním sčítání lidu dosahovala generační plodnost svobodných žen ve věkové kategorii 45–49 let 0,63 dítěte na jednu ženu, u nejstarší věkové skupiny (65+) byla pouze 0,37 dítěte. Vztah mezi sňatkem a narozením dítěte se tak v čase rozvolňuje.

Nicméně stále byly hodnoty generační plodnosti svobodných výrazně nižší, než u jakékoliv jiné skupiny žen podle rodinného stavu. Na vyšším absolutním počtu dětí narozených mimo manželství se projevila nejvíce zvýšená intenzita plodnosti u žen ve věku 20–39 let, protože v těchto kategoriích jsou ještě absolutní počty svobodných žen poměrně vysoké.

Graf 4 – Vývoj podílu živě narozených dětí mimo manželství a tabulkové prvosňatečnosti žen ¹⁾ mezi roky 1991–2011

Poznámky: ¹⁾ Tabulková prvosňatečnost udává podíl osob (v %), které do 50 let věku uzavřou první sňatek, za předpokladu setrvání řádu prvosňatečnosti, úmrtnosti i migrace na úrovni daného roku.

Zdroj dat: Pohyb obyvatelstva v Českých zemích 1785 - 2012

Nižší závislost narození dítěte na rodinném stavu byla patrná i z dat průběžné demografické statistiky. Podíl živě narozených dětí mimo manželství rostl mezi roky 1991–2011 prakticky lineárně a za dvacet let se zečtyřnásobil z 10 % na cca 40 % (graf 4). Oproti tomu intenzita sňatečnosti reprezentovaná ukazatelem tabulkové prvosňatečnosti výrazně klesala. Pokud by úroveň prvosňatečnosti, úmrtnosti a migrace zůstala stejná jako u žen v roce 2011, tak by podíl svobodných žen, které uzavřou první sňatek do 50 let, klesl k 60 %. Na snižující se intenzitu sňatečnosti měla vliv celá škála faktorů, např. ekonomická nejistota, špatná situace na trhu s byty, hodnotové změny po pádu socialistického režimu či preference nesezdaných soužití.

V souvislosti s poklesem intenzity sňatečnosti klesl i absolutní počet vdaných žen ve srovnání posledních tří sčítání lidu (tab. 4). Nejvíce byl tento pokles patrný ve věcích mezi 20 a 29 roky. Část sňatků byla ovšem odložena do pozdějšího věku, protože došlo k výraznému nárůstu průměrného věku žen při prvním sňatku. V roce 1991 byl tento průměrný věk ještě cca 23 let, o dvacet let později to bylo téměř 30 let. Pokles generační plodnosti vdaných je třeba vnímat hlavně v kontextu obecného poklesu intenzity plodnosti. V Česku se totiž většina dětí stále rodí vdaným ženám. Poměrně vysoké hodnoty plodnosti vdaných v nejmladších věkových kategoriích byly dány vysokým podílem sňatků v souvislosti s početím dítěte. Absolutní počty vdaných žen byly ale v těchto věkových kategoriích velmi malé.

Vývoj počtu rozvedených žen se diametrálně lišil podle věkových skupin. U žen do věku 34 let došlo k poklesu jejich počtu mezi sčítáními lidu 2001 a 2011, který lze vysvětlit snižující se základnou počtu vdaných žen (tab. 5). Ve srovnání let 1991 a 2001 převážil u žen věku 34 let a mladších vliv růstu rozvodovosti a počet rozvedených žen narostl o téměř 30 %. V případě starších věkových kategorií byl důvodem nárůstu počtu rozvedených žen mezi sčítáními lidu 1991 a 2011 zejména růst rozvodovosti. Generační plodnost rozvedených dosahovala pouze mírně nižších hodnot než u vdaných. Zároveň byla nižší v převážné většině věkových skupin žen s výjimkou věkové kategorie 20–24 ve sčítání lidu 2001 a 2011 a

25–29 let v roce 2011. Většina dětí se totiž pravděpodobně narodila ještě v manželství a následný rozvod mohl zkrátit reprodukční období pro ženy, což mělo vliv na nižší intenzitu plodnosti. Některé ženy se ovšem provdaly a rozvedly opětovně, tudíž není rozdíl mezi generační plodností vdaných a rozvedených tak velký, protože měly děti s jiným partnerem.

Tab. 4 – Vdané ženy a jejich plodnost v letech 1991, 2001 a 2011 ¹⁾

Věková skupina	Počet vdaných žen			Generační plodnost ²⁾		
	1991	2001	2011	1991	2001	2011
15–19	30 709	2 589	762	0,52	0,66	0,50
20–24	205 988	87 616	21 438	1,05	0,86	0,76
25–29	275 365	251 696	107 116	1,65	1,35	1,03
30–34	280 584	249 187	236 075	2,01	1,82	1,58
35–39	329 819	257 308	279 139	2,12	2,04	1,91
40–44	339 450	253 327	223 378	2,13	2,13	2,00
45–49	272 338	295 035	226 072	2,09	2,15	2,04
50–54	207 131	301 991	225 207	2,08	2,15	2,09
55–59	191 710	231 817	257 977	2,09	2,11	2,12
60–64	176 560	160 742	250 059	2,10	2,11	2,11
65+	239 197	281 304	368 933	2,14	2,13	2,05
Nezjištěno	137	471	1 739	1,17	1,78	2,04
Celkem	2 548 988	2 373 083	2 197 895	1,95	1,96	1,94

Poznámky: ¹⁾ Data sčítání lidu 1991 a 2001 jsou podle trvalého pobytu, zatímco údaje z roku 2011 podle obvyklého pobytu;

²⁾ Průměrný počet dětí na 1 vdanou ženu se zjištěným počtem dětí

Zdroj dat: Sčítání lidu 1991, 2001 a 2011

Tab. 5 – Rozvedené ženy a jejich plodnost v letech 1991, 2001 a 2011 ¹⁾

Věková skupina	Počet rozvedených žen			Generační plodnost ²⁾		
	1991	2001	2011	1991	2001	2011
15–19	332	66	98	0,68	0,89	0,47
20–24	10 688	6 081	1 674	0,97	0,89	0,80
25–29	23 535	32 858	11 781	1,36	1,22	1,04
30–34	31 977	46 315	39 926	1,70	1,60	1,41
35–39	46 734	53 758	77 270	1,87	1,84	1,72
40–44	53 453	56 426	83 447	1,91	2,01	1,87
45–49	42 594	67 562	84 098	1,87	2,04	1,94
50–54	27 650	63 440	72 658	1,93	2,03	2,00
55–59	24 802	43 703	74 716	1,96	1,97	2,04
60–64	24 209	25 873	63 630	1,99	2,03	2,02
65+	44 172	63 341	96 508	1,88	2,05	1,95
Nezjištěno	37	88	680	1,44	1,99	2,06
Celkem	330 183	459 511	606 486	1,82	1,89	1,88

Poznámky: ¹⁾ Data sčítání lidu 1991 a 2001 jsou podle trvalého pobytu, zatímco údaje z roku 2011 podle obvyklého pobytu;

²⁾ Průměrný počet dětí na 1 rozvedenou ženu se zjištěným počtem dětí

Zdroj dat: Sčítání lidu 1991, 2001 a 2011

Počty ovdovělých žen samozřejmě rostly s přibývajícím věkem a nejčastěji byly zastoupeny ve věkové skupině 65+ (tab. 6). Vzhledem k nižší intenzitě sňatečnosti a prodlužující se naději dožití u mužů se počty

vdov v mladších věkových kategoriích výrazně snížily. Generační plodnost ovdovělých žen byla ve všech věkových skupinách nejvyšší, pokud rozdělujeme ženy podle rodinného stavu. Vliv mohl mít i větší rozdíl v naději dožití u párů s nižším vzděláním, u nichž tradičně bývá generační plodnost vyšší. Žena se v takovém páru spíše a dříve stane vdovou a její vyšší generační plodnost se pak projeví právě u plodnosti ovdovělých.

Tab. 6 – Ovdovělé ženy a jejich plodnost v letech 1991, 2001 a 2011 ¹⁾

Věková skupina	Počet ovdovělých žen			Generační plodnost ²⁾		
	1991	2001	2011	1991	2001	2011
15–19	48	4	19	0,44	1,00	1,47
20–24	516	225	76	1,10	1,07	0,94
25–29	1 425	1 203	360	1,69	1,47	1,32
30–34	2 969	2 501	1 395	2,04	1,89	1,58
35–39	6 646	4 714	3 738	2,19	2,09	1,91
40–44	12 696	8 395	6 014	2,17	2,17	2,02
45–49	18 849	17 023	10 661	2,15	2,23	2,07
50–54	27 317	31 656	18 776	2,19	2,22	2,14
55–59	48 276	45 575	37 370	2,23	2,19	2,18
60–64	83 503	59 437	65 276	2,26	2,22	2,17
65+	492 742	491 714	490 064	2,19	2,29	2,15
Nezjištěno	127	111	922	1,83	2,17	2,29
Celkem	695 114	662 558	634 671	2,20	2,26	2,15

Poznámky: ¹⁾ Data sčítání lidu 1991 a 2001 jsou podle trvalého pobytu, zatímco údaje z roku 2011 podle obvyklého pobytu;

²⁾ Průměrný počet dětí na 1 ovdovělou ženu se zjištěným počtem dětí

Zdroj dat: Sčítání lidu 1991, 2001 a 2011

Tab. 7 – Ženy žijící ve faktických manželstvích a jejich plodnost v letech 1991, 2001 a 2011 ¹⁾

Věková skupina	Ženy ve faktických manželstvích			Generační plodnost ²⁾		
	1991	2001	2011	1991	2001	2011
15–19	1 973	1 675	1 427	0,38	0,54	0,33
20–24	6 572	17 532	21 940	0,78	0,57	0,36
25–29	8 062	20 195	45 363	1,42	1,07	0,54
30–34	9 604	13 653	45 583	1,88	1,66	1,11
35–39	12 273	11 927	34 641	2,05	1,94	1,64
40–44	12 414	11 658	21 263	2,08	2,12	1,86
45–49	9 142	13 657	17 089	2,08	2,15	1,93
50–54	6 358	12 505	13 373	2,22	2,18	2,01
55–59	5 394	8 303	12 385	2,27	2,20	2,08
60+	13 121	14 111	20 811	2,13	2,34	2,12
Nezjištěno	21	56	5	1,08	1,48	2,75
Celkem	84 934	125 269	233 880	1,88	1,71	1,32

Poznámky: ¹⁾ Data sčítání lidu 1991 a 2001 jsou podle trvalého pobytu, zatímco údaje z roku 2011 podle obvyklého pobytu;

²⁾ Průměrný počet dětí na 1 ženu žijící ve faktickém manželství se zjištěným počtem dětí

Zdroj dat: Sčítání lidu 1991, 2001 a 2011

Od sčítání lidu 1991 se kromě rodinného stavu zjišťuje i nesezdané soužití neboli faktické manželství. Podobně jako u rodinného stavu, tak i u faktického manželství nelze zjistit, jaký byl skutečný stav v době

narození dítěte. Navíc ženy ve faktickém partnerství mohly zároveň deklarovat jakýkoliv rodinný stav. V roce 1991 se nadpoloviční většina žen ve faktickém manželství přihlásila k rodinnému stavu rozvedená (cca 45 tisíc žen). I když v následujících sčítáních lidu počty rozvedených žen ve faktickém partnerství narostly (na téměř 78 tisíc v roce 2011), skupina svobodných žen narostla ještě více (z 15 tisíc v roce 1991 na 122 tisíc v roce 2011) a ve sčítání lidu 2011 tvořily právě svobodné ženy nadpoloviční většinu žen, které deklarovaly faktické manželství. Obecně počet žen žijících ve faktickém manželství narostl během posledních tří sčítání trojnásobně (tab. 7). Faktické manželství se stalo preferovanější možností soužití pro svobodné páry a pro ženy ve věku 20–39 let. Pokles generační plodnosti žen ve faktickém partnerství je hlavně odrazem změny chápání faktického manželství, které začalo být více využíváno svobodnými ženami, zatímco v minulosti bylo spíše doménou rozvedených a ovdovělých.

5. Plodnost podle nejvyššího ukončeného vzdělání a hlavních tříd zaměstnání

Vzhledem k měnící se struktuře populace Česka podle vzdělání je podstatné zaměřit se na výsledky plodnosti podle nejvyššího ukončeného vzdělání. S rostoucím podílem žen s maturitou nebo vysokoškolským vzděláním totiž může celková generační plodnost čím dál tím více odrážet generační plodnost těchto sub-populací, jež se může výrazně lišit od méně vzdělaných skupin obyvatelstva.

Výsledky sčítání lidu 2011 potvrdily, že generační plodnost českých žen klesá s rostoucím vzděláním téměř ve všech věkových skupinách (tab. 8). Celkové hodnoty generační plodnosti byly ovlivněny věkovou strukturou podle vzdělání, proto měly například ženy se základním nebo nižším vzděláním v průměru nižší počet dětí než ženy se středním vzděláním bez maturity, ačkoliv dosahovaly téměř ve všech věkových kategoriích vyšších hodnot generační plodnosti. V nejméně vzdělané skupině měly totiž ženy ve věku 15–19 let s velmi nízkou intenzitou plodnosti výrazné početní zastoupení.

Tab. 8 – Generační plodnost podle nejvyššího ukončeného vzdělání v roce 2011

Věková skupina	základní nebo nižší ¹⁾	střední bez maturity	střední s maturitou	nástavbové nebo vyšší odborné	vysokoškolské	nezjištěno	celkem
15–19	0,02	0,04	0,01	-	-	0,08	0,02
20–24	0,62	0,32	0,06	0,06	0,02	0,72	0,16
25–29	1,30	0,87	0,53	0,40	0,19	1,08	0,55
30–34	1,73	1,47	1,22	1,17	0,92	1,41	1,25
35–39	1,99	1,81	1,66	1,60	1,53	1,68	1,71
40–44	2,19	1,96	1,82	1,75	1,71	1,76	1,87
45–49	2,22	2,05	1,89	1,80	1,76	1,73	1,94
50–59	2,29	2,10	1,93	1,85	1,75	1,90	2,04
60–69	2,29	2,11	1,90	1,79	1,71	2,13	2,05
70+	2,31	1,99	1,71	1,64	1,54	2,04	2,06
Nezjištěno	1,80	1,79	1,26	1,48	1,23	0,47	1,33
Celkem	1,76	1,84	1,39	1,41	1,19	1,55	1,58

Poznámky: ¹⁾ Do této kategorie spadají osoby s ukončeným nebo neukončeným základním vzděláním, stejně tak i osoby bez vzdělání.

Zdroj dat: Sčítání lidu 2011

U žen s ukončenou reprodukci ve věku 45 až 49 let dosahoval rozdíl v generační plodnosti mezi nejméně a nejvíce vzdělanou skupinou žen cca 0,45 dítěte. Generační plodnost vysokoškolsky vzdělaných žen

s ukončenou reprodukcí byla cca 1,75 dítěte, zatímco u žen se základním nebo nižším vzděláním se pohybovala okolo 2,20 dítěte. V případě žen s neukončenou reprodukcí jsou relativní rozdíly mezi skupinami vzdělání větší, protože se projevuje odlišné časování rození dětí. Například ve skupině 25–29letých žen byla hodnota generační plodnosti žen se základním nebo nižším vzděláním 1,3, u stejné věkové kategorie žen se středoškolským vzděláním s maturitou to bylo 0,53 a u vysokoškolsky vzdělaných žen pouze 0,19.

Vysvětlení diferenčních výsledků generační plodnosti podle úrovně vzdělání je více. Jedno z nich se týká přímo vysokoškolského studia, jehož delší doba vede k odkládání rození dětí do vyššího věku, kde už nemusí existovat čas pro naplnění reprodukčních ambicí, které jsou navíc o něco menší než u méně vzdělané populace zejména díky větší orientaci na práci.

Počet žen s nezjištěným nejvyšším ukončeným vzděláním překročil 210 tisíc (cca 4,5 % z žen 15+), z nichž téměř 90 tisíc neodpovědělo ani na otázku na počet živě narozených dětí. Na tuto otázku častěji neodpovídaly ženy se základním nebo nižším vzděláním (zhruba 5 % z žen s tímto typem vzdělání), zatímco u ostatních žen se zjištěným vzděláním se tento podíl pohyboval okolo 1 %.

Generační plodnost žen podle hlavních tříd zaměstnání byla diferencována o něco méně, než tomu bylo v případě nejvyššího ukončeného vzdělání. V nejmladší věkové skupině s ukončenou reprodukcí (45–49 let) dosahovaly nejnižší úroveň plodnosti zákonodárkyně a řídicí pracovníce, specialistky (např. právničky, učitelky, vědkyně, doktorky, manažerky) a technické a odborné pracovníce (cca 1,8 dítěte na jednu ženu). Naopak vysokou plodnost nad hranici prosté reprodukce (2,1 dítěte na jednu ženu) vykazovaly pomocné a nekvalifikované pracovníce a kvalifikované pracovníce v zemědělství (tab. 9).

Tab. 9 – Generační plodnost zaměstnaných žen podle hlavní třídy zaměstnání v roce 2011

Hlavní třída zaměstnání	Věková skupina			Celkem
	20–24	35–39	45–49	
Zákonodárci a řídicí pracovníci	0,06	1,41	1,82	1,41
Specialisté	0,05	1,56	1,84	1,34
Techničtí a odborní pracovníci	0,06	1,57	1,85	1,40
Úředníci	0,05	1,59	1,89	1,28
Pracovníci ve službách a prodeji	0,10	1,65	1,99	1,47
Kvalifikovaní pracovníci v zemědělství, lesnictví a rybářství	0,13	1,90	2,25	1,93
Řemeslníci a opraváři	0,13	1,73	2,04	1,64
Obsluha strojů a zařízení, montéři	0,12	1,73	2,07	1,66
Pomocní a nekvalifikovaní pracovníci	0,16	1,82	2,11	1,90
Zaměstnanci v ozbrojených silách	0,04	1,38	1,85	0,93
Nezjištěno	0,47	1,67	1,95	1,47
Celkem	0,12	1,62	1,93	1,46

Zdroj dat: Sčítání lidu 2011

Ze zaměstnání s nižší úrovní plodnosti byly ve věkové kategorii 45–49 let nejčastěji zastoupeny specialistky a technické a odborné pracovníce (obě skupiny přes 100 tisíc žen). Třetí nejpočetnější skupinou byly pracovníce ve službách a prodeji s generační plodností okolo 2 dětí na jednu ženu. Informaci o zaměstnání neudalo zhruba 8 % zaměstnaných žen.

Lépe vzdělané ženy pracují spíše v zaměstnáních s vyšší přidanou hodnotou a jsou více orientované na pracovní aktivity, což vede k preferenci menších rodin. Zároveň u nich náhrada mzdy formou mateřského a

následně rodičovského příspěvku není relativně tak vysoká jako u žen v zaměstnáních s nižšími platy, tudíž se snaží kariéru tak často nepřerušovat. Naopak ženy v méně kvalifikovaných pracovních pozicích zaměstnání snáze přerušují, protože náklady ušlých příležitostí u nich nejsou tak vysoké jako u vzdělanější populace.

6. Plodnost podle národnosti a náboženské víry

Vliv sociokulturních faktorů na generační plodnost lze odvodit z otázek na národnost a náboženskou víru. Tyto dobrovolné otázky ovšem byly ve sčítání 2011 zatíženy velkou mírou nevyplněnosti, což mohlo výsledky generační plodnosti podle těchto determinantů zkreslit. Národnost nevyplnilo 23 % žen ve věku 15 let a více, u náboženské víry to bylo dokonce 43 %. Generační plodnost žen, které neuvedly národnost nebo náboženskou víru se ovšem příliš nelišila od celkové úrovně plodnosti, takže vysoká nevyplněnost neměla tak významný vliv na věrohodnost výsledků, jak by se dalo předpokládat. Nicméně pravděpodobně došlo k mírnému podcenění generační plodnosti, protože non-response byla obvyklejší u osob s nižšími stupni vzdělání, které dosahují vyšších intenzit plodnosti. Z jednotlivých národností relativně nejčastěji nevyplňovaly odpověď na počet živě narozených dětí vietnamské ženy (15 %), přičemž u ostatních národností se tento podíl pohyboval okolo 2–3 %. V případě zodpovězení otázky na náboženskou víru se podíl žen s nevyplněným počtem živě narozených dětí podle jednotlivých náboženských skupin příliš nelišil a dosahoval zhruba 2 %.

Tab. 10 – Generační plodnost podle národnosti ¹⁾ v roce 2011

Věková skupina	česká	moravská	polská	slovenská	ukrajinská	vietnamská	neuvedeno	celkem
15–19	0,02	0,01	0,01	0,04	0,02	0,03	0,03	0,02
20–24	0,14	0,08	0,10	0,20	0,32	0,46	0,23	0,16
25–29	0,51	0,46	0,52	0,48	0,77	0,87	0,67	0,55
30–34	1,23	1,26	1,19	1,03	1,16	1,44	1,32	1,25
35–39	1,70	1,77	1,70	1,59	1,39	1,72	1,74	1,71
40–44	1,86	1,96	1,85	1,87	1,54	1,92	1,90	1,87
45–49	1,93	2,05	1,95	2,04	1,68	1,89	1,96	1,94
50–59	2,01	2,15	2,07	2,15	1,80	1,85	2,08	2,04
60–69	2,01	2,16	2,06	2,28	1,94	2,16	2,14	2,05
70+	2,01	2,25	2,09	2,54	2,10	3,51	2,16	2,06
Nezjištěno	1,38	1,43	1,54	2,15	0,93	1,13	1,23	1,33
Celkem	1,57	1,66	1,80	1,76	1,28	1,29	1,56	1,58

Poznámky: ¹⁾ Zobrazeny všechny národnosti, kde počet žen ve věku 15 let a více překročil 10 tisíc. Ve sčítání lidu 2011 se k romské národnosti přihlásilo pouze cca 1 700 žen, zatímco v roce 1991 to bylo zhruba 10 000 žen a v roce 2001 téměř 3 900 žen. Výsledky mohou tedy být částečně zkresleny vlivem náhody, nicméně ženy s romskou národností mají generační plodnost nejvyšší ve všech věkových skupinách. Například u věkové kategorie 45–49 let byla okolo 2,9 dětí na jednu ženu.

Zdroj dat: Sčítání lidu 2011

Ženy ve věku 15 let a více se z téměř 90 % přihlásily k české národnosti, pokud na otázku odpověděly. Dalšími nejpoměrněji zastoupenými národnostmi byla moravská (okolo 6 %) a slovenská (zhruba 2 %). Zástupkyně ukrajinské, polské a vietnamské národnosti se ještě řadily mezi skupiny s více než 10 tisíc ženami ve věku 15 let a více. Populace Česka byla tedy velmi homogenní z hlediska národnosti, a byť jsou hodnoty generační plodnosti podle národnosti poměrně odlišné, nemají na celorepublikovou hodnotu velký vliv.

Dle výsledků sčítání 2011 měly ženy polské, slovenské a moravské národnosti vyšší generační plodnost, než tomu bylo u národnosti české (tab. 10). Naopak příslušnice ukrajinské a vietnamské národnosti vykazovaly nižší hodnoty generační plodnosti. Rozdíly mezi národnostmi jsou do značné míry dané odlišnou věkovou strukturou, případně typem migrace do Česka (např. pracovní imigranti se vyznačují nižší intenzitou plodnosti). Ve věkové skupině 25–29 let mají zástupci ukrajinské a vietnamské národnosti nejvyšší hodnoty generační plodnosti, zatímco u věkové kategorie 45–49 let je intenzita plodnosti nejnižší. Jde zřejmě o skupiny žen, jejichž reprodukční období bylo narušeno migrací, zejména pracovního typu, která má větší dopady na reprodukci než migrace z důvodu slučování rodin. U žen starších 70 let vykazovaly nejvyšší úroveň plodnosti opět ženy vietnamské národnosti (3,5 dítěte na ženu), ale zde šlo zřejmě o plodnost realizovanou ještě na území Vietnamu.

Věřící ženy, které se hlásily k určité církvi, měly v průměru více dětí (1,81 dítěte) než ženy bez víry (zhruba 1,42 dítěte) nebo věřící nehlásící se k církvi nebo náboženské společnosti (1,55 dítěte). Ve věkových kategoriích ukončené reprodukce byly rozdíly mezi těmito skupinami nižší. Na obecně vyšší generační plodnost u věřících měla významný vliv populační struktura, která byla v jejich případě starší než u osob bez náboženské víry. Z konkrétních církví byly neplodnější zastánci římskokatolické církve (1,84 dítěte), jejich početní zastoupení bylo zdaleka nejčastější (3/4 všech žen ve věku 15 let a více, které se přihlásily ke konkrétní církvi). Dalšími početně výrazněji zastoupenými církvemi mezi ženami 15letými a staršími byla Českobratrská církev evangelická (cca 27 tisíc) a Církev československá husitská (zhruba 23 tisíc). Obě skupiny měly plodnost o něco nižší, než tomu bylo u římskokatolické církve (téměř 1,8 dítěte). Obecně nejsou rozdíly v generační plodnosti podle věkových skupin a náboženské víry nijak výrazné a to dokonce ani v mladších věkových kategoriích.

Tab. 11 – Generační plodnost podle náboženské víry v roce 2011

Věková skupina	věřící - nehlásící se k žádné církvi ani náboženské společnosti	věřící - hlásící se k církvi, náboženské společnosti	bez náboženské víry	neuveďeno	celkem
15–19	0,02	0,01	0,01	0,03	0,02
20–24	0,13	0,11	0,13	0,22	0,16
25–29	0,46	0,55	0,49	0,64	0,55
30–34	1,13	1,35	1,21	1,28	1,25
35–39	1,63	1,84	1,69	1,71	1,71
40–44	1,83	2,01	1,84	1,87	1,87
45–49	1,91	2,08	1,91	1,94	1,94
50–59	2,00	2,14	1,99	2,05	2,04
60–69	1,99	2,10	1,99	2,07	2,05
70+	1,98	2,10	2,01	2,07	2,06
Nezjištěno	1,43	1,77	1,16	1,33	1,33
Celkem	1,55	1,81	1,42	1,62	1,58

Zdroj dat: Sčítání lidu 2011

7. Územní rozdíly generační plodnosti

Hodnocení generační plodnosti podle obvyklého pobytu je problematické z důvodu migračních pohybů. Místo bydliště v době sčítání lidu nemusí odpovídat místu bydliště v období rození dětí. Obyvatelstvo České republiky je ovšem stále poměrně konzervativní z hlediska intenzity migrace ve srovnání se starými

členskými státy Evropské unie nebo s USA. Například podle výsledků SLDB 2011 žila téměř polovina obyvatel České republiky v obci svého narození a zhruba 70 % v kraji svého narození, proto bylo možné nalézt určité pravidelnosti a koncentrace oblastí s výrazněji vyšší nebo nižší úrovní kohortní plodnosti.

Tab. 12 – Generační plodnost podle velikostních skupin obcí v roce 2011

Velikostní skupina obce podle počtu obyvatel	Věková skupina			Celkem
	20–24	35–39	45–49	
do 199	0,19	1,93	2,16	1,84
200 - 499	0,18	1,90	2,14	1,79
500 až 999	0,17	1,88	2,10	1,74
1 000 až 1 999	0,17	1,85	2,08	1,72
2 000 až 4 999	0,18	1,80	2,03	1,68
5 000 až 9 999	0,18	1,79	2,02	1,65
10 000 až 19 999	0,18	1,72	1,95	1,59
20 000 až 49 999	0,18	1,69	1,92	1,57
50 000 až 99 999	0,18	1,64	1,89	1,53
100 000 a více	0,13	1,57	1,82	1,44
Česká republika	0,16	1,71	1,94	1,58

Zdroj dat: Sčítání lidu 2011

Tab. 13 – Generační plodnost podle krajů v roce 2011

Kraj obvyklého pobytu	Věková skupina			Celkem
	20–24	35–39	45–49	
Hlavní město Praha	0,08	1,36	1,63	1,23
Středočeský kraj	0,16	1,71	1,94	1,56
Jihočeský kraj	0,16	1,78	2,00	1,63
Plzeňský kraj	0,18	1,71	1,93	1,57
Karlovarský kraj	0,26	1,69	1,92	1,65
Ústecký kraj	0,29	1,76	2,00	1,66
Liberecký kraj	0,20	1,77	1,99	1,61
Královéhradecký kraj	0,17	1,80	1,99	1,63
Pardubický kraj	0,15	1,84	2,05	1,67
Kraj Vysočina	0,13	1,90	2,11	1,73
Jihomoravský kraj	0,13	1,71	1,95	1,57
Olomoucký kraj	0,15	1,77	2,02	1,66
Zlínský kraj	0,11	1,77	2,02	1,67
Moravskoslezský kraj	0,20	1,77	1,99	1,65
Česká republika	0,16	1,71	1,94	1,58

Zdroj dat: Sčítání lidu 2011

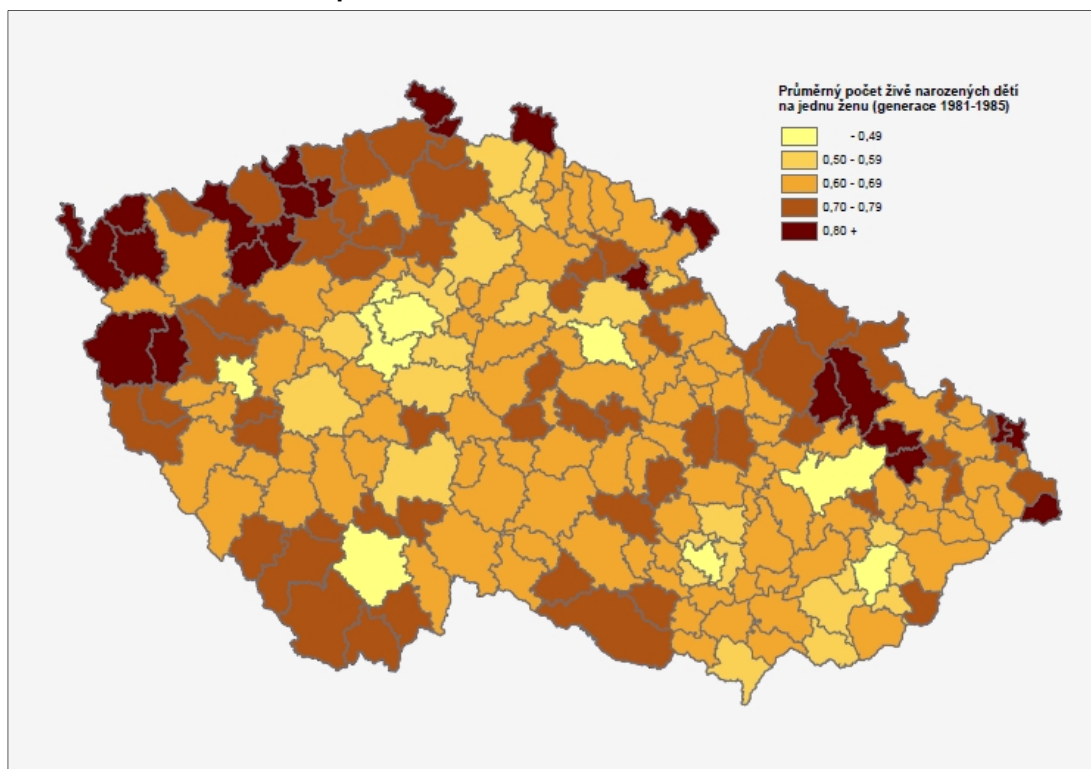
S rostoucí velikostní skupinou obce podle počtu obyvatel klesala dle výsledků sčítání lidu 2011 generační plodnost (tab. 12). U obcí do deseti tisíc obyvatel se průměrný počet dětí na jednu ženu ve věku 45 až 49 let pohyboval nad hranicí dvou dětí. Na druhou stranu u měst nad sto tisíc obyvatel se ženám narodilo v průměru cca 1,8 dítěte. V menších obcích nebo městech není tolik pracovních příležitostí, vzdělanostní struktura obyvatelstva je horší a větší důraz je kladen na tradiční rodinné hodnoty, což může vést k vyšším

hodnotám generační plodnosti. V určitých lokalitách mohou navíc být tyto obce atraktivní pro mladé páry s dětmi (zázemí Prahy a Brna).

Územní rozdíly generační plodnosti podle jednotlivých krajů nebyly příliš výrazné. Pouze Hlavní město Praha se vymykalo dlouhodobě nejnížší intenzitou plodnosti ve všech věkových kategoriích (tab. 13). V Praze je totiž nejlepší vzdělanostní struktura obyvatelstva a více pracovních míst s vysokou přidanou hodnotou, což vede k preferenci spíše malých rodin. Na nízkou úroveň plodnosti v Praze má vliv i vysoký podíl cizinců, kteří většinou v Praze pobývají z pracovních důvodů. V mladších věkových kategoriích 20–24 let dosahovaly nejvyšších hodnot generační plodnosti ženy z Karlovarského a Ústeckého kraje. V nejmladší věkové skupině žen s ukončenou reprodukcí (45–49 let) měly již nejvyšší průměrný počet dětí ženy s obvyklým pobytem na Vysočině a v Pardubickém kraji, stejně jako ve sčítání lidu 2001.

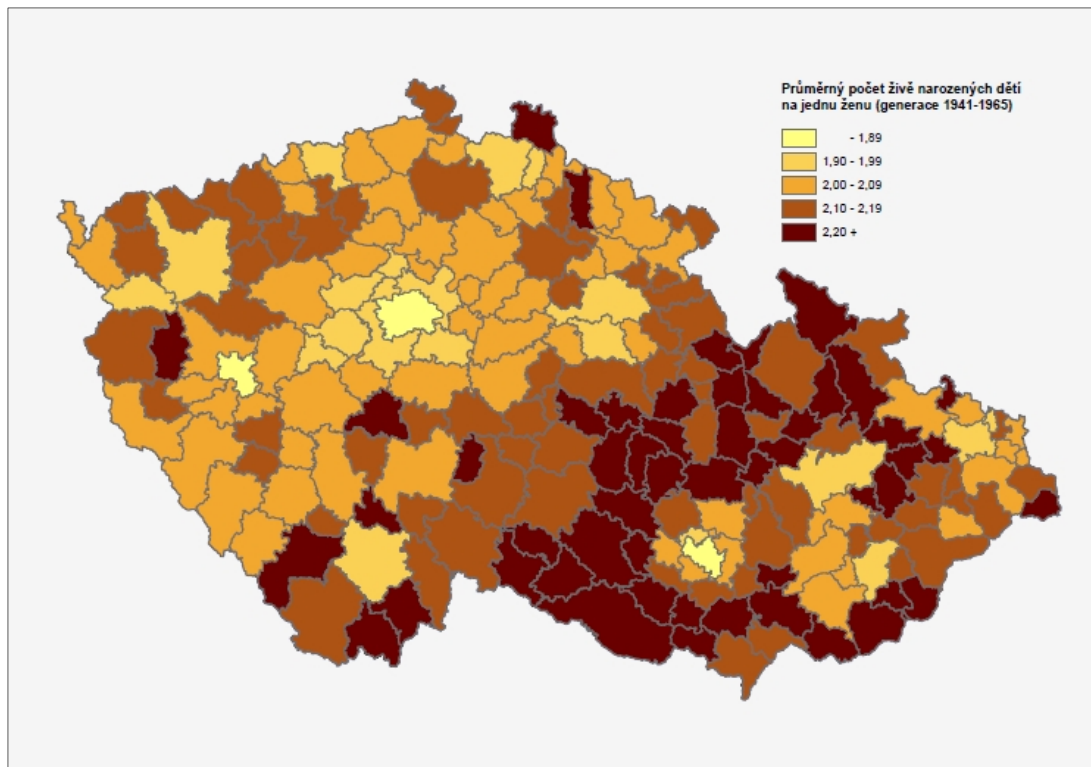
Detailnější územní obraz plodnosti podávají obrázky 1 a 2. Těžiště vyšších hodnot generační plodnosti u generace žen narozených v letech 1981 až 1985, které byly k rozhodnému okamžiku sčítání lidu 2011 ve věku 25 až 30 let, lze nalézt zejména v západních a severozápadních Čechách a také na severu Moravy (obr. 1). Nejnížší intenzita plodnosti byla naopak v největších městech a v jejich zázemí. U starší generace (1941-1965) s již ukončenou reprodukcí (45 až 70 let v době sčítání lidu 2011) měly v průměru nejméně dětí ženy z Prahy a jejího zázemí, případně z dalších velkých měst (Plzeň, Brno). Koncentrace vysokých hodnot plodnosti se však přesunula do hraniční oblasti mezi Čechy a Moravou, které je často označovaná jako „vnitřní periferie“ (obr. 2). Dlouhodobě nejvyšší úroveň plodnosti, jak dokládají i výsledky minulých sčítání lidu, je zde pravděpodobně z důvodu orientace obyvatel na tradiční rodinné hodnoty.

Obr. 1 – Generační plodnost žen (generace 1981–1985) podle správních obvodů obcí s rozšířenou působností v roce 2011

Zdroj dat: Sčítání lidu 2011

Obr. 2 – Generační plodnost žen (generace 1941–1965) podle správních obvodů obcí s rozšířenou působností v roce 2011

Zdroj dat: Sčítání lidu 2011

8. Mezinárodní srovnání plodnosti

Česká republika se stejně jako většina zemí bývalého východního bloku řadila na počátku 90. let 20. století mezi státy s nízkým průměrným věkem matky při narození dítěte a vyšší intenzitou plodnosti v rámci Evropy. Důvodem byla poměrně štědrá rodinná politika a relativně nízká cena výchovy dětí. Na Západě byl v plném proudu komplexní proces změn demografického chování, který souvisel s nárůstem individualismu, hmotného zajištění, vzdělanosti či dostupností moderních antikoncepčních prostředků. Díky těmto změnám došlo nejprve v severní a západní Evropě (již v 70. letech), později v jižní Evropě (v 80. letech), k poklesu intenzity sňatečnosti a posouvání průměrného věku při sňatku, nárůstu podílu alternativních forem soužití a zejména k poklesu intenzity plodnosti a nárůstu průměrného věku při narození dítěte. V zemích, kde nebyl vztah mezi sňatkem a rozením dětí tak těsný, se děti začaly výrazně častěji rodit mimo manželství. Na druhou stranu v jižní Evropě s výraznou křesťanskou tradicí byl pokles úrovně plodnosti výraznější, protože víra nedovolovala obyvatelům rození dětí mimo manželství. Na začátku 90. let 20. století byla proto úhrnná plodnost ve státech jižní Evropy nejnižší (tab. 14), zatímco v zemích severní a západní Evropy se již pomalu zotavovala z nízkých hodnot předchozích let.

V období let 1991–2011 úhrnná plodnost v severní a západní Evropě většinou stagnovala nebo mírně rostla, zatímco v jižní, střední a východní Evropě došlo v 90. letech k poklesu intenzity plodnosti spolu s nárůstem průměrného věku při narození dítěte. Zotavení z rekordně nízkých hodnot úhrnné plodnosti přišlo zhruba s novým tisíciletím, kdy se začala projevovat částečná realizace odkládaných porodů z minulých let. Okolo roku 2010 lze potom sledovat určitou stabilizaci a vytvoření dvou makroregionů. První tvořený severní a západní Evropou je charakterizován vyšší intenzitou plodnosti spojenou s rodinnou politikou se zaměřením na slučování rodinných a pracovních rolí a v některých zemích i na genderovou rovnost, zatímco v druhém

makroregionu složeném ze střední, východní a jižní Evropy není podpora skrze rodinnou politiku tak výrazná a ideální model se teprve hledá. Úhrnná plodnost se zde stabilizovala okolo hodnoty 1,5 dítěte na jednu ženu. Generační plodnost žen s ukončenou reprodukcí se ale i v tomto makroregionu pohybuje okolo 2 dětí na jednu ženu, takže zde stále hraje významnou roli deprivace intenzit plodnosti v důsledku odkládání rození dětí. Výjimkou je Německo, Rakousko a Švýcarsko, kde generační plodnost spadla pod 2 děti na jednu ženu již u generací žen narozených po druhé světové válce.

Tab. 14 – Vývoj úhrnné plodnosti ¹⁾ ve vybraných evropských zemích mezi roky 1991 a 2011

Stát	1991	1994	1997	2000	2003	2006	2009	2011
Česká republika	1,86	1,44	1,17	1,15	1,18	1,34	1,51	1,43
Finsko	1,79	1,85	1,75	1,73	1,76	1,84	1,86	1,83
Francie	1,77	1,66	1,73	1,87	1,87	1,98	1,99	2,00
Itálie	1,30	1,21	1,21	1,26	1,29	1,37	1,45	1,44
Litva	2,01	1,57	1,47	1,39	1,26	1,33	1,50	1,55
Maďarsko	1,87	1,64	1,37	1,32	1,27	1,34	1,32	1,26
Nizozemsko	1,61	1,57	1,56	1,72	1,75	1,72	1,79	1,76
Polsko	2,07	1,81	1,51	1,37	1,22	1,27	1,40	1,30
Rakousko	1,51	1,47	1,39	1,36	1,38	1,41	1,39	1,43
Řecko	1,38	1,35	1,28	1,27	1,28	1,40	1,49	1,39
Slovensko	2,05	1,67	1,43	1,30	1,20	1,25	1,44	1,45
Spojené království	1,82	1,74	1,72	1,64	1,70	1,82	1,89	1,91
Spolková republika Německo	.	.	.	1,38	1,34	1,33	1,36	1,36
Španělsko	1,33	1,20	1,18	1,23	1,30	1,36	1,38	1,34
Švédsko	2,11	1,88	1,52	1,54	1,71	1,85	1,94	1,90
Švýcarsko	1,58	1,49	1,48	1,50	1,39	1,44	1,50	1,52

Poznámky: ¹⁾ Hypotetický průměrný počet dětí na jednu ženu, viz 1. kapitola

Zdroj dat: Eurostat Database

9. Závěr

Ekonomické a hodnotové změny po pádu socialistického režimu v Česku vedly k výrazným změnám demografického chování populace. Došlo k poklesu intenzity sňatečnosti a umělé potratovosti a naopak nárůstu intenzity rozvodovosti a naděje dožití. Některé z těchto demografických procesů souvisí s poklesem úrovně plodnosti a prodloužení průměrného věku ženy při narození dítěte. Početně silná generace tzv. „Husákových“ dětí, která se narodila během 70. let 20. století, reprodukci odkládala do pozdějšího věku. Konečná plodnost této generace bude z větší části známa až z výsledků příštího sčítání lidu, nicméně výsledky sčítání lidu 2011 indikují, že velmi pravděpodobně dojde k poklesu pod 2 děti na jednu ženu. Zároveň zřejmě zůstane zachovaný nejčastější model dvoudětné rodiny s tím, že podíl rodin s více než dvěma dětmi poklesne na úkor rodin s jedním dítětem.

Česko není z pohledu generační plodnosti výrazně diferenciované podle různých sociokulturních faktorů nebo podle územních rozdílů. Česká populace je totiž národnostně poměrně homogenní a rozdíly podle náboženské víry se v hodnotách generační plodnosti příliš neprojevují. Na rozdíl od mnohých zemí západní Evropy totiž u nás tak úzce nesouvisí deklarace k určité národnosti s příslušností ke konkrétní náboženské

skupině. Nejvýraznější rozdíly tak lze nalézt u nejvyššího dokončeného vzdělání. Toto zjištění podtrhává důležitost nastavení rodinné politiky tak, aby rození dětí relativně více neznevýhodňovalo ženy s vyšším vzděláním.

Kontaktní osoba: Mgr. Roman Kurkin
Oddělení demografické statistiky
E-mail: roman.kurkin@czso.cz

Odbor informačních služeb:
Tel.: 274 057 777
E-mail: infoservis@czso.cz